

KRIZA NACIONALNOG IDENTITETA I DEMOKRACIJE U DRŽAVAMA BLISKOG ISTOKA

Ovaj rad se bavi problemom demokratskih i nacionalnih procesa na Bliskom istoku i potom te probleme uspoređuje s općim teorijama stvaranja nacija i faktorima koji su utjecali na formiranje nacionalnih država u Europi u 19. stoljeću. S namjerom je pisan eurocentrično jer polazi od toga da su nacije i demokracija „izvoz zapadnog svijeta” te da razlog njihovog neuspjeha na Bliskom istoku, izuzev Izraela, dijelom leži u nedostatku predispozicija koje su potrebne za postanak i razvoj istih. Rad se zbog toga treba shvatiti kao razmatranje elemenata koji su postali na Zapadu, a pokušavaju se primijeniti na Bliskom istoku.

Ključne riječi: Nacionalni identitet; država; nacija; demokracija; liberalizam; individualizam; Bliski istok

POVIJESNI OKVIR BLISKOISTOČNOG PROSTORA

Eutanazija „bolesnika na Bosporu” bila je konačan rasplet problema koji je desetljećima bio jedna od važnih točaka europske politike. Osmansko Carstvo je zbog poraza u ratu izgubilo i većinu svojih teritorija koji su došli pod upravu Velike Britanije i Francuske. Taj golemi prostor, koji se gledajući iz zapadne perspektive naziva najčešće Bliski istok, trebalo je razdijeliti u suverene države pomoću mandatne uprave. Naime, nove granice povučene su ne vodeći brigu ni o etničkim ni povijesnim okvirima. Iako su se arapski vođe kao sudionici na savezničkoj strani nadali da će im biti omogućena svearapska država i to na temelju koncepta Woodrova Wilsona: „jedan narod-jedna država”, samoopredjeljenje im nije dopušteno. Povijesna pokrajina Sirija (koja je trebala biti centar nove arapske države) je podijeljena i od nje su stvorene Palestina i Jordan na jugu te Libanon i Sirija na sjeveru. Stvoren je i Irak čijem se postojanju nitko nije nadao. Takav umjetan sustav zasnovan je na državama koje nikad nisu imale svoje nacije niti zajednički povijesni identitet.¹ Društvo koje čine različiti tribalistički, lokalni, vjerski i etnički entiteti² nije dostatno za uspostavu normalnog političkog života. Iz navedenih razloga nikada nije postignut konsenzus oko nacionalnog identiteta koji bi zatim mogao pretpostaviti zamislivu političku zajednicu, odnosno, uspostavljanje država na Bliskom istoku prethodilo je formiranju samih nacija koje žive u njima.³

1 Prema: M. KASAPOVIĆ 2016: 21.

2 M. KASAPOVIĆ 2016: 27.

3 B. PICULA 2016: 86.

ŠTO JE NACIJA?

Nitko ne može točno definirati univerzalne faktore koji čine naciju. Britanski povjesničar Hugh Seton je napisao kako je prisiljen zaključiti da je nemoguće doći do znanstvene definicije nacije, ali da ta pojava ipak postoji.⁴ Svi mogući čimbenici koji naizgled čine naciju kao jezik, kultura ili religija su široko analizirani da bi se objasnila ta relativno nova povezanost ljudi, ali za svaki od tih faktora postoje brojne iznimke u tolikoj mjeri da se gubi mogućnost definiranja bilo kakve svevažeće šablone za rađanje nacije. Ernest Gellner polazi od uvjeta kako dva čovjeka pripadaju istoj naciji ako jedan drugog priznaju kako pripadnika iste nacije.⁵ Ta mogućnost identifikacije među ljudima koji nikada nisu imali međusobni kontakt te stupanje s njima u političku jedinicu rezultat je višestoljetnog procesa. Skupina takvih međusobno priznatih pojedinaca stvara široku zajednicu konstruiranu odozdo, koja zatim bira vođe među sobom, svoju vlast koja se prostire na prostoru gdje se takvi pojedinci pronalaze. Takva „zamišljena zajednica“, kako je Benedict Anderson prozvao, rezultat je poistovjećivanja vlastitog identiteta sa širom zajednicom oko sebe i obrnuto, koja se zatim priznaje sebi ravnom i jednakom. Podloga za takvu mogućnost se formirala stoljećima u Europi.

INDIVIDUALIZAM

Okretanje od Boga prema čovjeku ujedno je označilo i kraj srednjovjekovnih ideala u Europi. Stavljanje čovjeka u centar i propitkivanje svih autoriteta prouzročilo je revoluciju u razmišljanju europske inteligencije. Humanizam, renesansa i reformacija tijekom stoljeća stvorili su podlogu za kapitalne promjene u društvu koje su započele Francuskom revolucijom. Revolucija nije samo donijela slom feudalizma i preokret stoljetnog poretka već i početak građenja društvenih i političkih struktura po sasvim novim principima. Odstranjivanje autoriteta koji je potkovan božanskim autoritetom i koji je *a priori* zahtijevao poslušnost svojih podanika stvorilo je vakuum po pitanju tko u novom poretku ima pravo legitimno vladati. Legitimitet se pronašao u činjenici da je država tvorevina svih ljudi koji žive u njoj, imaju pravo upravljati svojom sudbinom, birati svoju vlast i jednaki su po svim prirodnim pravima. Takve ideje omogućila je svijest o pojedincu koji se samostalno odlučuje podvrgnuti vlasti čiji je on stvarni dio. Stoga je u Francuskoj nakon revolucije stvoreno društvo koje je uistinu konstruirano odozdo temeljeno na *društvenom ugovoru*, društvo u kojem je, u teoriji, ustanovljena povezanost za miroljubivi život.⁶ Ustanovljeno je da je suverenitet vladavine u narodu koji se međusobno priznaje kao jednakim.⁷ To je bio temelj za rođenje nacije. Uslijedio je vrhunac romantizma u kojem se strastveno bavilo time tko čini taj narod, tražili su se korijeni duboko u prošlost, štovali su se jezične razlike i budila se svijest o različitim identitetima naroda koji imaju nekakvu *univerzalnu historiju* i stoga imaju pravo na samoopredjeljenje i vlastitu državu - jedan narod, jedna nacija, jedna država. Paralelno s tim procesom odvijala se industrijska revolucija koju je omogućilo takvo liberalno društvo. Gellner gradi svoju teoriju o naciji na temelju procesa modernizacije društva kroz industrijsku revoluciju. Prema njegovom mišljenju nacionalizam je ukorijenjen u podjeli rada, jer u modernom liberalnom društvu društveni položaj se stalno mijenja i nema zauzimanja položaja trajno na temelju rodbinskih ili kojekakvih

4 Citat prema: B. ANDERSON 1990: 15.

5 E. GELLNER 1998: 27.

6 N. BOBBIO 1992: 7-11.

7 E. GELLNER 1998: 21-26.

veza, već na temelju sposobnosti i jednakoj mogućnosti zauzimanja istog.⁸ Tako se stvara određena jednakost među ljudima u kojoj se lako prelazi s jednog položaja na drugi i ne stvara se hijerarhijska barijera među ljudima zacrtana nekim starijim društvenim poretkom. Industrijska revolucija, direktno vezana uz društvenu revoluciju, donijela je veću koheziju u društvu koje je zahtijevalo ujednačena sredstva komunikacije putem masovnog obrazovanja i samim time formalizaciju kulture u koju su se eventualno utopile sve manje kulturološke razlike jednog naroda.⁹

Ono što u sadašnjosti vidimo na Bliskom istoku su društva i države konstruirane odozgo, izuzev Izraela, Turske i Irana. U islamskom svijetu nije postojao opisani proces koji je potreban za stabilno društvo i vladavinu naroda koji se identificira kao cjelina, već se te ideje pokušavaju nametnuti izvana u nadi da će biti prihvaćene u relativno kratkom vremenu. Pretpostavimo kao prvi temelj za modernu nacionalnu državu svijest o pojedincu koja prethodi stvaranju svake društvene grupe i to na način da se svaki pojedinac svojevrijetno podvrgne vlasti koju on drži nacionalnom. Kako je spomenuto gore, u islamskom svijetu nije postojao proces formiranja pojedinca koji je proizašao iz dugotrajne borbe okretanja od Boga prema čovjeku. Uwe Simpson i Joseph Ludin u svojim esejima daju doista budnu opasku upravo ovom problemu. Naime, oni tvrde da u samoj srži islama vlast nikada ne dolazi od pojedinaca nego od više sile koja traži poslušnost, a počinje od odnosa otac-sin koji u tradicionalnom islamu traži bezuvjetno pokoravanje ili u suprotnom gubi ponos i čast koji igraju centralnu ulogu. Prema navedenim autorima, taj se pogled uvelike razlikuje od današnjeg kršćanskog gdje je prvo pitanje tko sam JA pred Bogom i kamo JA spadam? To čini ovisnost o autoritetu koji silom, realnom ili apstraktnom, drži pojedinca u šaci i održava paternalistički odnos koji je prirodni neprijatelj slobodnoj misli. Na Bliskom istoku taj odnos je učvršćen za vrijeme osmanlijske vladavine koja se oslanjala na lokalne moćnike, a nastavio se za vrijeme mandatnih uprava i održao u vrijeme diktature. Uvijek je netko vladar. Takav mentalitet jasno je vidljiv i danas u odnosima vlasti i populacije. Jedini koji profitiraju su oni koji su na vlasti, dakle tirani, njihova bliža rodbina i podanici, a oni koji imaju drugačije zahtjeve su odstranjeni. Tako je Irak 2012. godine unatoč rastu BDP-a od 10% i dalje imao visokih 27% nepismene populacije.¹⁰

LIBERALIZAM

Druga temeljna odrednica stabilnog modernog društva jest liberalizam, koji ne može postojati bez prethodne stavke, individualizma.¹¹ Liberalna zajednica zahtijeva slobodu i prirodna prava svih svojih pripadnika, uključujući i pravo da svaki čovjek ima jednaku mogućnost steći bogatstvo i položaj unutar svoje zajednice na temelju svojih sposobnosti. To nas vraća na prethodno spomenutu Gellnerovu misao da su se nacije rađale u industrijskoj revoluciji zbog pokretljivosti društva koje zahtijeva obrazovane ljude sposobne prelaziti s jednog položaja na drugi u kratkom vremenu, stvarajući osjećaj jednakosti i homogenosti kroz druge aspekte koje prirodno dolaze s tim.

Na Bliskom istoku takva modernizacija nije nikada uspjela jer zahtijeva temeljne društvene promjene kojih se vladari boje, kao što su se i u Europi tada bojali. Dok ne dođe do jednake mogućnosti stjecanja bogatstva koja dolazi pravilnom podjelom društva neće biti ni liberalne države. Sam taj

8 E. GELLNER 1998: 44-55.

9 E. GELLNER 1998: 44-55.

10 B. PICULA 2016: 88.

11 N. BOBBIO 1992: 11.

proces otežan je odbijanjem ideja koje prodiru sa zapada. Odbojnost na razini društva dolazi iz činjenice da se islam u temelju krši s europskim liberalnim idejama, a sami autokratski vrh države ne želi svoj autoritet potkopavati istim. U Egiptu je između dva svjetska rata osnovana stranka Vafd koja je zagovarala liberalnost i egipatski nacionalizam po zapadnjačkom principu, ali to je uzrokovalo i početak islamizma osnivanjem salafističkih stranaka koje su se bojale prodora neislamskih ideja u društvo.¹² Ono što pojačava tu otpornost na zapadnjačke ideje je pojava nadsocijalne ideje panarabizma, odnosno, ujedinjenja svih Arapa u jednu državu i to u duhu borbe protiv kolonista, stranaca sa zapada. Panarabizam, dakle, u svojim korijenima predstavlja ne samo ujedinjenje Arapa već i odbacivanje zapada. Svaki režim koji je uspostavljen nakon rušenja prozapadnih vlada predstavljao se narodnim, a što je više govorio protiv zapada to je bio arapskiji i na temelju toga konsolidirao svoju vlast.¹³ Panarabizam je dobio puni zamah dolaskom Gamala Abdela Namera na vlast u Egiptu te doživio svoj vrhunac nakon prve vojne pobjede nad zapadom za vrijeme Sueske krize, odnosno nacionaliziranja Sueskog kanala, ali taj pokret je bio životnog vijeka koliko i njegov duhovni vođa.¹⁴ Nakon Namerove smrti polako odumire ideja o ujedinjenoj arapskoj državi, ali činjenica da se taj pokret rađao kao borba za osamostaljenje ostavio je u društvu mišljenje da su zapadne doktrine i ideje štetne za njihovu zajednicu, a to podupiru njihovi režimi. Dolijevanje ulja na vatru bilo je osnivanje Izraela što je utvrdilo mišljenje da svo zlo dolazi sa zapada te dodatno otežalo otvaranje Bliskog istoka zapadnjačkoj viziji modernizacije.

DEMOKRACIJA

Treća temeljna odrednica stabilnog modernog društva jest demokracija, koja ne može postojati bez prethodne stavke, liberalizma. Današnje države su demokratske samo ako su proizašle iz liberalne revolucije.¹⁵ Uspjeh trećeg vala demokracije koji je zahvatio latinsku Ameriku i istočnu Europu leži u tome što je postojala demokratska i liberalna oporba dok je na Bliskom istoku najjača oporba i dalje islamizam.¹⁶ Ključno pitanje koje se postavlja jest je li islam kompatibilan sa demokracijom, a tu se mišljenja razilaze. Islam u svom fundamentalnom obliku predstavlja ujedinjenu politiku i vjeru u skladu s paternalističkim odnosom otac-sin. Vlast u teoriji ne dolazi s dna već s vrha društva na kojem se u konačnici nalazi sam Bog, stoga prava islamska država treba biti kalifat – ujedinjenje religije i države.¹⁷ Mišljenje Mirjane Kasapović jest da prepreke demokratizaciji ne treba tražiti u islamu jer otprilike pola milijarde muslimana živi u demokratskim zemljama. Problem su politički uvjeti, odnosno jaki autokratski režimi koji se opiru tom procesu. U prilog tom argumentu ide i činjenica da je Arapsko proljeće uhvatilo najvećeg maha tamo gdje su represivni aparati bili najslabiji.¹⁸ Na Bliskom istoku religija igra jako važnu ulogu u društvu. Anderson tvrdi da je upravo odbacivanje religije u Europi prouzročilo nacionalizam koji je upotpunio ideološki vakuum. Prema njegovu mišljenju tada nastaje potraga za novim načinom smislenog povezivanja bratstva, moći i bezvremenosti. Odumiranjem starih autoriteta kao legitimnosti monarha i biskupa društvo je prirodno tražilo novu

12 B. ZGURIĆ 2016: 50-55.

13 E. HOBBSAWM 1993: 87-111.

14 B. ZGURIĆ 2016: 59-67.

15 N. BOBBIO 1992: 45-47.

16 M. KASAPOVIĆ 2016: 26-28.

17 Prema: M. KASAPOVIĆ 2016: 26.

18 M. KASAPOVIĆ 2016: 26-28.

uzvišenu svrhu, odnosno, istiskivanjem religije stvorilo se plodno tlo za novi način kohezije društva što je izraženo u obliku nacionalizma.¹⁹ Na Bliskom istoku nikada nije došlo do odbacivanja religije za razliku od Europe gdje je taj proces trajao stoljećima. Stoga, prema Andersonovoj teoriji, nikada nije ni bilo potrebe za traženjem povezanosti društva u drugačijim oblicima, odnosno potrebe za nacionalizmom. To se moglo jasno vidjeti 2011. na izborima u Egiptu nakon rušenja Hosnija Mubarak. Naime, islamističke stranke Muslimanska Braća i Al-Nusr su uvjerljivo pobijedile, dok su nacionalističke i demokratske stranke ostale pri dnu.²⁰

DEMOKRACIJA NA BLISKOM ISTOKU

Nacija zahtijeva da politička i nacionalna jedinica budu istovjetne, a pošto je prema Gellneru nacija izraz subjektivne odluke grupe pojedinaca da pripadaju zajedno, nije teško zaključiti da se ti pojedinci identificiraju kao jednaki.²¹ Odnosno, u naciji pojedinci proširuju svoj identitet na druge ili prihvaćaju identitet društva kao svoj, što olakšava put demokraciji jer takva vlast s identitetom je vlast svoje „zamišljene zajednice“. Demokracija zahtijeva povjerenje ljudi koje identificiramo sa sobom i kojima na temelju toga možemo povjeriti odluke o svojoj sudbini. Stoga, ona uspijeva u nacionalnim državama. Predispozicije su se za takvu mogućnost u Europi gradile stoljećima. Pokušati nametnuti demokraciju društvu koje nije spremno za takav tip vladavine je Sizifov posao. To je jedan način konstruiranja društva odozgo, što se stalno događalo na Bliskom istoku od Osmanlija do kolonijalne podjele granica i zato vlada nemir. Klasičan primjer postat će pokušaj nametanja demokracije u Iraku nakon Drugoga zaljevskog rata. Uvođenjem demokracije u Irak dogodilo se po prvi puta da većinski šijiti preuzmu vlast, što je poremetilo stoljetnu političku strukturu u kojoj su manjinski suniti dominirali, i to od osmanske vlasti koje su preferirale sunita do Sadama Husseina. To je prouzrokovalo toliko nezadovoljstvo sunita da su se okrenuli oružju, upravo jer se ne mogu identificirati s takvom vlasti, mada je ona demokratski izabrana. Od 2003. godine bjesni građanski rat, a sunitske terorističke skupine izvodile su napade na sve institucije vlasti, smatrajući je zapadnjačkom i ne prihvaćaju nikakve strane ideje, dok su se šijiti nakon 2005. godine smirili jer su shvatili da će putem demokracije doći na vlast. Situacija je pogoršana odlaskom američke vojske 2011. godine, koja je proglasila uspjeh u procesu demokratizacije zemlje, a odsutnost njihove vojne moći dopustila je fundamentalnim sunitima da osnuju Islamsku Državu u Iraku koja se širi i na Siriju zbog građanskoga rata.²² Drugi je primjer Egipat gdje je nakon rušenja Mubarak i izbora 2011. godine uspostavljena islamska vlada koja je izazvala reakcije milijuna ljudi koji su ubrzo protestom zahtijevali odstupanje izabranoga Morsija, a vojska ga je ubrzo i smijenila.²³ Činjenica da je legitimno izabrana vlast izazvala proteste u tolikoj mjeri govori da ljudi nisu spremni povjeriti vlast ideologiji koja se razlikuje od njihove vlastite, odnosno povjeriti vlast pojedincima s kojima se ne mogu identificirati. U teoriji demokracije izabrani zastupnik u parlamentu ne zastupa samo svoje birače, već cijelu naciju te se demokracija temelji na takvome uzajamnom povjerenju, odnosno svijesti da izabrana vlast predstavlja društvo, što nije slučaj na Bliskome istoku. Treba pridodati činjenicu da je za prve demokratske izbore u Egiptu osnovano 45 političkih stranaka, od

19 B. ANDERSON 1990: 41.

20 B. ZGURIĆ 2016: 74-78.

21 E. GELLNER 1998: 21-26.

22 B. PICULA 2016: 95-97.

23 B. ZGURIĆ 2016: 74-78.

kojih 15 imaju islamski predznak,²⁴ odnosno osnovano je 45 različitih vizija budućnosti Egipta. Arapsko proljeće pokazalo je da postoji volja za demokracijom, ali nedostaju predispozicije liberalnosti, individualnosti i ponajviše društvo koje se međusobno poistovjećuje. Na potonji faktor uvelike utječe sama konstrukcija društva koje se našlo zatočeno unutar granica koje su povučene ne računajući o njihovim individualnim razlikama. Dekolonizacijski pokret nije započeo tako da su se nacije željele osamostaliti, već kao izbacivanje Zapada s Bliskoga istoka, a granice tih država nisu imale nikakav nacionalni karakter.²⁵ Dakle, to nije bila liberalna revolucija kao u Europi u 19. stoljeću, nego pokret pojedinaca koji su na temelju društvene želje za samostalnosti ugrabili vlast za sebe. Ustvari nikada nije ni postojala želja za stvaranjem nacija na Bliskome istoku, stoga društva pribjegavaju drevnoj i iskušanoj metodi uspostavljanja zajedništva i bratstva među ljudima, religiji²⁶, jer ona zaobilazi etničke i jezične razlike, za što je europsko društvo pronašlo svoj način.

ZAKLJUČNE MISLI

Nemiri kojima svjedočimo danas na Bliskome istoku dijelom su posljedica dekolonizacijskoga procesa koji je ostavio umjetno konstruirane države s povučenim granicama, ne vodeći brige o različitostima ljudi koji žive u njima. Proces formiranja nacija koji je zahvatio Europu u 19. stoljeću zaobišao je Bliski istok zbog različitoga povijesnog razvoja. Taj isti proces omogućio je razvoj stabilne države unutar koje jedno društvo smatra da ima slične interese. U državama Bliskoga istoka postoji volja za demokracijom koja se iskazala Arapskim proljećem, ali prije nego se ona može uspostaviti, unutar samoga društva trebaju postojati preduvjeti među kojima su jaka svijest o pojedincu, liberalizam te svijest o zajedništvu koja se pokazuje u obliku nacije.

24 B. ZGURIĆ 2016: 74-78.

25 E. HOBBSAWM 1993: 177-207.

26 E. HOBBSAWM 1993: 51-87.

LITERATURA

- B. ANDERSON, 1990 – Benedict Anderson, *Nacija: Zamisljena zajednica*, Zagreb: Školska knjiga, 1990.
- N. BOBBIO, 1992 – Norberto Bobbio, *Liberalizam i demokracija*, Zagreb: Novi Liber, 1992.
- W. CLEVELAND, M. BUNTON, 2009 – William L. Cleveland, Martin Bunton, *A History of the Modern Middle East*, Westview press, 2009.
- V. CVRTILA, 2016 – Vlatko Cvrtila, Sirija, in: *Bliski Istok*, ed: Mirjana Kasapović, Zagreb: Političke analize, 2016, 313-343.
- D. DOLENEC, 2016 – Danijela Dolenc, Problemi demokratske transformacije na Bliskom Istoku, in: *Bliski Istok*, ed: Mirjana Kasapović, Zagreb: Političke analize, 2016, 375-391.
- E. GELLNER, 1998 – Ernest Gellner, *Nacije i nacionalizam*, Zagreb: Politička kultura, 1998.
- E. HOBBSBAWM, 1993 – Eric J. Hobsbawm, *Nacije i nacionalizam*, Zagreb: Novi Libar, 1993.
- M. KASAPOVIĆ, 2016 – Mirjana Kasapović, Bliski Istok: povijest i značenje pojma, in: *Bliski Istok*, ed. Mirjana Kasapović, Zagreb: Političke analize, 2016, 3-46.
- E. KEDOUIRE, S. HAIM, 1980 – Elie Kedourie, Sylvia G. Haim, *ModernEgypt: Studies in Politics and society*, London, Frank Cass&co., 1980.
- B. PICULA, 2016 – Boško Picula, Irak, in: *Bliski istok*, ed. Mirjana Kasapović, Zagreb: Političke analize, 2016, 85-104.
- B. ZGURIĆ, 2016 – Borna Zgurić, Egipat, in: *Bliski istok*, ed. Mirjana Kasapović, Zagreb: Političke analize, 2016, 49-78.

THE CRISIS OF NATIONAL IDENTITY AND DEMOCRACY IN THE COUNTRIES OF THE MIDDLE EAST

Summary

This paper deals with the factors that influenced the formation of states in Europe, the creation of the nation, the establishment of democratic states and, finally, with a comparison of these factors with the existing situation in the Middle East. This article was deliberately written Eurocentrically because it is assumed that the nation and democracy are "exports of the Western world" and that the reason for their failure in the Middle East partly lies on the lack of predispositions that are necessary for the existence and development of the democracy. This work, therefore, shall not be understood as European chauvinism but as a discussion of elements that have developed in the West, and the current attempts to develop those elements in the Middle East.

Keywords: National identity; state; nation; democracy; liberalism; individualism; The Middle East